

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בְקָרָת

„גְּנֹהוֹת מְעֻרְפֵּל” – סֵפֶר פּוֹאֵימוֹת לְאַפְרִים לִיסִיצְקִי

מאת שלמה דמשק

אוסף של שש פואימות, יקרות-ערך, הגיש המשורר אפרים ליסיצקי לקורא העברי בספרו „גְּנֹהוֹת מְעֻרְפֵּל” (*).

ארבע מהפואימות — הנושאים שלהן הם מתחום חיי ישראל בעבר הקרוב ובהווה, מעיירת-המולדת מעבר לים ומהעיירה בצפון קרוליינה בארצות-הברית, שהמהגר היהודי תקע יתד גם שמה. שתי הפואימות האחרות — אחת מהן היא מהאפוס ההודי והשנייה — אגדה יאפאנית. בשעות חסד נוצרו הפואימות, שכונסו בספר זה. ואף עולם השירה — „חסד ייבנה”.

בפואימה הראשונה ששמה: „בספינת מעפילים”, בדברי המשא ששם המשורר בפיותיהם של שלושה פליטים, שניצלו בדרך נס מן ההפיכה, ואשר בינוייהם הסמליים הם: „השתקן”, „הפסקן” ו„העסקן”, גיתן ביטוי לאשר לא-יבוטא ולא-יתואר — לאימת השואה ההיטלרית, אשר באתנו. עם זה מתואר בפואימה גם מפעל הגבורה החלוצית בהצלת שארית פליטת האודים המוצלים מאש — מפעל ה„בריתה” והתעלה לארץ ישראל.

נאה ונשגב הוא סופה של פואימה זו — סיום משאו של „העסקן” באגדה ההודית על „מעין מימי-הריפאות”. משמשת אגדה זאת משל לארץ המכורה, שהיא לנו מעין ריפאות וישועה. היא המעלה ארוכה ומרפא לשרידי עמנו הדווים, השבים אליה, הבונים אותה ונבנים בה.

**
*

(* אפרים ליסיצקי, „גְּנֹהוֹת מְעֻרְפֵּל”, הוצאת „עוגן”, „מסדה”, תל-אביב, ישראל תשי"ז, ר"ה עמודים.

הפואימה הגדולה ביותר בכמותה ((כשבעים עמוד), והמתיוחדת גם באיכותה, היא: "ניצולי ישראל".

בפתיחה לפואימה מספר ליסיצקי על פגישתו עם אחד משלושת היהודים המתגוררים בין מאות נכרים באחת העיירות בצפון קרוליינה, בנאות ההרים, שם מבלה המשורר-המורה מימים ימימה את שני ירחי חופשתו, כשהוא נפטר "מענשה של תורה".

בפרקי הפואימה עצמם שר המשורר מוצאותיו של יהודי זה, כפי ששמע אותם מפיו. הקורא מתוודע אל תולדותיו ולכל גלגולי סיבותיהן של היהודי הפשוט, הכפרי, "המתגורר מאז שנים רבות בין גויים, אך נוצר ניצוצי ישראל בקליפת עכורים לה נשבה". ו"הנקודה היהודית" תהבהב לפני ולפנים בו". בפואימה הזאת באות על ביטויין הכמיהה והערגה של היהודים הבודדים, הזרויים בין הגויים, לחיי יהודי מלאים בתוך קהל בני עמם. כליון נפש זה בא על תיקונו במקצת בנסיעה לעיירה גדולה "לימים הנוראים" ובקבלת פניהם של שד"רים שונים, הבאים להריק את קופות הצדקה, ופני השליחים הבאים לשם קיבוץ כספים לבנין ארץ ישראל.

בסוף קורות חייו של היהודי מסופר על בנו בכורו מיכאל, שכונה "מייק", שהיה "נפלה מימי ילדותו בראשו ראש יעקב", "מוחו מוח יהודי ממולח ומפולפל" ו"ידיו כידי עשו רב לו בחכמת האגרוף, כמו בחכמת הספר". מייק זה קינא עוד מימי נעוריו קנאת כבוד ישראל עמו מידי מחלליו הנכרים. כשגדל התנדב לצי המלחמה ועלה מעלה, מעלה כספן, והפקד בימי מלחמת העולם השנייה ל"קציני-אני משנה" באחת הספינות בפלוגת הצי האטלנטי. עם תום המלחמה, כשספינתו עשתה חניה בנמל גרמני "הסיע בפקודת מפקדה חבורת ספנים לסייר מחנה-הסגר אלמוני — מחנה השמד, בו רבבות אלפי ישראל הגירו למות".

מראות-הזוועה זעזעו את מייק עד תהום נפשו. בימים ההם התוודע לאחד החיילים היהודים, מחיל "הבריגדה", שהיה ציר "הבריחה". מייק הכנס בסוד "הבריחה" והוא נתן לה את כל לבו. כאשר נפטר משרת בצי האמריקאי התנדב לשרת בצי המחותרת. אלפי פליטים הסיע בספינות "הבריחה" והביאם לחוף ארץ ישראל. וכשפרצה מלחמת החרות התנדב לצבא ה"הגנה" והיה לקצין בצי ישראל. בסופו נשא אשה בת ארץ ישראל, חיילה בפלוגת ח"ן ונשאר לשרת בצי ישראל לצמיתות, שהוא חש לו עתידות:

..שגה יגגה זה מצער ראשיתו, בגאון

ינוסס את נסו על ימים, מארץ הצבי נושא שלום

וברכה לקצוי ארצות ואיים רחוקים...

**

זכות רבה היא למשורר ליסיצקי שחשף ניצוצי ישראל וגילה אותם בין פשוטי העם, במקומות לא פיללו לחשוף אותם.

על-ידי העלאת ניצוצות אלה מערפל חיי הכפריים היהודים באמריקה, ועל-ידי הקשר השירי שקשרם בחתימת הפואימה עם הכפריים היהודים בגלות רוסיה ופולניה, בימים עברו, הציב המשורר זכרון גם לאותם היהודים הפשוטים, התמימים והישרים, שגם הם שמרו על צלם אלהים וצלם ישראל, למרות ענוייהם וסבלותיהם. גם היהודים הכפריים בגלות רוסיה חוננו במידות נעלות. מידת הכנסת אורחים, שהיו מקיימים בחרוף-נפש ובלהט-נשמה, הבהירה בזהרה המיוחדת, ויהודים כפריים אלה היו למשל ולשגינה — לסמל הגסות ועם-הארצות — גם בספרותנו וגם בפולקלור היהודי. בפואימה „ניצוצי ישראל“ גלל המשורר ליסיצקי חרפה מיהודים תמימים אלה וגילה את נשמתם בזיוה ובוהרה. „ואכן מאסו הבונים — היתה לראש פינה“.

כזאת עשה המשורר גם בפואימה האחרונה „ירשת סידור“. בה תאר את דמותו של דודו הזקן, חייט כפרי, תם וישר, שהוריש למשורר את סידורו:

„מצויבים דפיו, פה ושם בו מחק
 ופה ושם רבב; טיף דמע כנוס,
 אך שבילי נפשו נהרו בו, נפשו
 בו חרתה עקבותיה באור גנוח.“

גם בפואימה זו הציב המשורר מצבה שירית לחייט היהודי הכפרי — סמל לכל אותם היהודים, החייטים הכפריים ושאר בעלי-המלאכה היהודים, ששמרו מצוות דתם ומנהגי ישראל הטהורים, בהתענם כל השבוע בכפריים, בין האכרים הגויים. הם כלכלו עצמם בפת קיבר ומים, או בתפוחי אדמה אחדים, ולא נגואלו בפת עכורים ובמאכלות אסורות. אף הם קידשו שם שמים ושם ישראל בין הגויים.

**

לברכה מיוחדת ראוי המשורר על דמותה של „רות“ מצפון קרוליינה, שכה השכיל לתארה על בד שירתו הרחב. הוא העלה את אחת הדמויות הנעלות, שתשמש סמל בשירה העברית בנאמנותה, באהבתה הטהורה ובמידות הזכוד, החנינה ומסירות-הנפש, שבהן חוננה.

בטוהר נפשה ובחן סגולותיה השפיעה לטובה לא רק על בעלה, שחונן כמוה בסגולות-נפש יקרות, כי גם החזירה למוטב את חותנה ה„בונדאי“ לשעבר, ש„הכפירה היתה לו לאמונה“, כשהובא אל ביתם בימי זקנותו, כשהוא משותק, והיא, רות, טיפלה בו כבת באהבה ובמסירות נפש רבה. ותיזכר פה עוד דמות אחת שהמשורר מתאר אותה ראשונה בפתחת הפואימה „ניצוצי ישראל“ — דמות המורה

„המלמד לילדי ישרון את תורת ישראל בארץ

לא טוב מסחר כסף בה סחרה ומני פנינים לא יקרה“...

בפתיחה זו מתאר ליסיצקי את גורלו המר ואת מנת חלקו של המלמד העברי על אדמת אמריקה, שהיא „מנת מורת־רוח מקצרה וממדרה ימיו”. עליו להורות תינוקות שגשבו לעכו”ם, הרואים במורה מעין עוכר נפשם, הכולאם בכלא תלמוד־התורה. עם זה שכר המורה מקופח. ערכו מועט ומקומו בחברה ירוד. כבודו מחולל ומשאת נפשו מרמס לכל פרנס־ציבור גם. בכל יגיעו ועמלו הוא רואה מעט ברכה. ויש שיתקפהו היאוש בשל השאלה המטרידה: „למי אני עמל?” והאם לא אשחית את זרעי על צחיח סלע?

ליסיצקי קונן בדפים אלה את קינת המלמד באמריקה. המשורר נעשה לשליח ציבור המורים לתנות צערם ועקת־לבם. מאית מורים עברים, שודאי ביקשו למהו להביע את תמצית דאבונם ויסורי נפשם, ועטם לא נשמע להם, — יודו למשורר על תיתו ניב וביטוי לצערם הנוקב, וממילא גם פורקן ללבם הדוה בשירתו־קינתו זו.

בפואימה הרביעית מתחום חיי ישראל: „לעיר מולדתי”, מקונן המשורר קינת עיירת־מולדתו שנחרבה בין אלפי ערי ישראל בימי השואה, וקינת עמו ש„בחרבנה החרב גם הוא”. המשורר ליסיצקי, שתיאר בכמה מיצירותיו, בשירה ובפרוזה, בעיקר את העוני, הסבל ואת שפל המעמד, שידע בימי נעוריו בעירת־מולדתו, זוכר בפואימה זו לעיר מולדתו ולנופה את החסד שהראתה לו בימי נעוריו. הלא היא אשר סיפקה לו ציד נפש — מזון רוחני לכל ימי חייו, ובו פירנס עצמו גם בארץ החדשה; ואף את אווירה הוא נושם:

... את אוירך העברתי

ואאיר סביבתי, והוא נשמת אפי, צידך,

ציד נפש הצטיידתי, לי שבר בה, אֶשְׁבִּירו

לנפשי מאז, מטובו תשבע ותברכך.”

בסוף הפואימה מביע המשורר בדברים תמציתיים נשגבים, הנובעים מתוך הכרת הערך שלא־יסולא של הירושה הרוחנית, שהורישה לנו עיירת־המולדת, את משאת נפשו, ש„נקומם את עיר המולדת במכורת אדמתנו”:

... ננוה שנית בך כקדם

את רוממות רוחנו ואת הדרת קדושתנו,

ונאצור וניצור שכיות יקרות סגולותינו

המליטון אבותינו מני חורבן מכורתם...”

בפואימה זו, הן מדברי הקינה ותיאור בתי־התורה בעיר המולדת והן מדברי השגב שבמשאת נפשו, וברוח המפעמת בהן, עולים הדים משירת ביאליק הנשגבה.

**
**

גם בפואימה "על מצפה הרהקפיצה", מן האפוס היהודי וגם בפואימה "אורשימה", שהיא אגדה יאפאנית, ישנם יסודות משל האגדה וסיפורי-העם היהודיים.

בפואימה "על מצפה הרהקפיצה" מצטיינת גבורת האפוס, ווינונה, בנאמנותה אל דודה-אהובה ובנוה. ובפואימה "אורשימה" מצטיין גבורה, העלם הדיג אורשימה, שנתאהב בבת אל הים במידות הרחמים והנאמנות, ועומד בנסיון על מידות אלה. במידות האלה הלא מצטיינים לרוב גם גבורי האגדה היהודית. והעמדת הגבור בנסיון — טיפוסית היא גם לסיפורי-העם היהודי (כמו שאנו מוצאים בכמה מהסיפורים "מפי העם" של י. ל. פרץ).

בזה נמצא סמוכים בין שתי פואימות אלה לפואימות ישראל, שכונסו בספר "נגוהות מערפל", ונבין בשלמה צרפן המשורר אליהן.

לבסוף יצויין סגנונו העשיר של המשורר אפרים ליסיצקי, המקסים את הקורא ומוסיף הנאה על קורת-הרוח שהוא מוצא בעצם התוכן של הפואימות. סגנונו ניזון ממכמני שפתנו, שחפרם מאוצרות ספרותנו, אם כי היסוד, הניכר בו ביותר, הוא תנ"כי. סגנונו, עתיר הניבים, עומד לו לתאר כל גוון ובן-גוון במשחק האור והצל בנוף ההררי של צפון קרולינה ובציור חילופי המראות על הים באגדה היאפאנית, כמו כל רגש עדין, כל רחש-נפש, כל זיע וניע שבנשמה. יש בסגנונו מיסוד הרכות והדממה הדקה, כמו מיסוד העוז והשגב.

ואחתום את רשימתי במה שפתחתי, כי זהו הרושם הנחקק בלב הקורא עם הקריאה בשש הפואימות, שכונסו בספר "נגוהות מערפל":

בשעות חסד נוצרו הפואימות האלה, וזכות רבה היא למשורר אפרים ליסיצקי שחשף נגוהות וניצוצות מערפל חיינו וגנון באוצר שירתו. בו יהלו וינצנצו לקורא העברי מדור לדור.

